

Nawotka Krzysztof, *Problematyka mezyjska w Kodeksie Teodozjusza*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 1984, t. 1, s. 245–254.

<https://doi.org/10.14746/bp.1984.1.21>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/55699>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

PROBLEMATYKA MEZYJSKA W KODEKSIE TEODOZJUSZA

KRZYSZTOF NAWOTKA

Niniejszy artykuł stanowi próbę dokonania przeglądu znajdującej odbicie w *Kodeksie Teodozjusza* polityki cesarzy rzymskich okresu dominatu wobec Mezji Dolnej i zarysowanych w *Kodeksie* tendencji społecznych i gospodarczych występujących na terenie tej prowincji. Przez pojęcie „Mezja” należy rozumieć obszar prowincji *Moesia Inferior* w granicach z II wieku, to jest odpowiadający mniej więcej 3 późnorzymskim prowincjom: *Scythia Minor*, *Moesia Inferior* i Dacia Ripensis. Prowincje *Moesia Inferior* i *Scythia Minor* w wiekach IV i V należały do innej prefektury niż Dacia Ripensis, ale za łącznym ich traktowaniem przemawia podobieństwo w tych dziedzinach, które stały się punktem zainteresowania prawodawców, to jest przede wszystkim militarnej, a także gospodarczej i społecznej¹.

Z terenem tak rozumianej Mezji związane są różnego rodzaju źródła późnoantyczne: zabytki archeologiczne, inskrypcje, źródła narracyjne (*Ammianus Marcellinus*, *Excerpta Valesiana*, *Sozomenos*, *Zosimos* i inni), wreszcie źródła prawnicze. Spośród nich *Kodeks Teodozjusza* zajmuje ważną pozycję, jako kodyfikacja posiadająca raczej cechy zbioru niż selektywnej syntezy prawa poklasycznego. Stwarzało to możliwość umieszczenia w *Kodeksie* konstytucji w czasie tworzenia zbioru już nieaktualnych, a dla historyka cennych. Autor niniejszego komunikatu analizując poszczególne konstytucje będzie próbował konfrontować obraz idealny tworzony przez *Kodeks* z obrazem znanym nauce historycznej, w celu zbadania adekwatności wizerunku tej prowincji w *Kodeksie Teodozjusza*.

Problematykę mezyjską prawodawcy poruszyli w 30 konstytucjach. Te konstytucje, zgodnie z tematycznym układem *Kodeksu*, są rozrzucone w 10 księgach i w *Noveli Teodozjusza*. Dwie ze wzmiankowanych 30 konstytucji

¹ Były to prowincje przygraniczne, tworzące zaplecze limesu dunajskiego. Nie można też zapominać o charakterystycznym dla tych terenów niedorozwoju miast, z wyjątkiem wybrzeży Morza Czarnego (por. A. H. M. Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford 1971, s. 9 - 28).

wydał Konstantyn Wielki², 8 Walentynian I³, 1 Walens⁴, 8 Teodozjusz Wielki⁵, 3 Arkadiusz⁶, 8 Teodozjusz II⁷. Największe zainteresowanie Mezją, wyrażane liczbą wydanych konstytucji w porównywalnym czasie, wykazywali Walentynian I i Teodozjusz Wielki, nie przejawiali go natomiast w ogóle Konstancjusz II i Julian Apostata, żeby nie wspomnieć o władcach efemerycznych, jak Jowian. Stan odzwierciedlony w *Kodeksie* nie musi oznaczać w ogóle braku zainteresowania tych władców sprawami mezyjskimi. Czas ich panowania poprzedza o 70 - 100 lat okres, w którym powstał *Kodeks*. Część więc konstytucji zaginęła i nie była dostępna dla komisji kodyfikacyjnej, część wreszcie ustaw Juliana Apostaty świadomie pominięto.

Mezja stawała się punktem zainteresowania ustawodawstwa cesarskiego w czasie wojen z barbarzyńcami, kiedy to — jak poświadczają prawodawcy (Walentynian I, Arkadiusz, Teodozjusz II)⁸ — ujawniała się niesprawność nie tylko wojska, ale i całej maszyny państwowej i podczas których rząd stawał wobec ujemnych zjawisk społecznych, jak na przykład kolaboracja mieszkańców prowincji z barbarzyńcami. Spośród konstytucji dotyczących interesującego terenu 2 zostały skierowane przeciw wyżej wymienionym praktykom. Jedną wydał Konstantyn Wielki⁹ w 323 r., po złupieniu Mezji przez gockie bandy Rausimonda, co ułatwiło ściągnięcie przez Licyniusza żołnierzy z limesu dunajskiego. Z Gotami współpracowali zbiegli niewolnicy i grupy wolnych rekrutujących się z niższych klas społeczeństwa¹⁰, przeciwko którym cesarz skierował ustawę, grożąc współpracującym z najeźdźcami

² CTh (= *Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis et leges novellae ad Theodosianum pertinentes ediderunt* Th. Mommsen et Paulus M. Mayer, Berolini 1905) VII, 1, 1 w 323 r.; VII, 20, 1 w 324 r.

³ CTh I, 19, 1 w 364 r.; III, 14, 1 w 370 r. (konstytucja jest datowana według konsulatów Walentyniana I i Walensa, to jest na rok 370 lub 373. Jednak zawarty w niej zakaz „małżeństw” między mieszkańcami prowincji i barbarzyńcami, a także skierowanie jej do *magistra equitum* Flawiusza Teodozjusza wykazuje istotny związek z przypadkami kolaboracji, na co zwrócił uwagę V. Velkov, *Grad't v Trakia i Dakia prez k'snata antičnost*, Sofia 1959, s. 246 - 247. Miały one zapewne miejsce podczas wojny z Gotami w latach 366 - 369, gdyż przez barbarzyńców, o których pisze prawodawca, należy rozumieć Gotów osiedlonych w Mezji po bitwie pod Naissus. Dlatego data 370 r., jako bliższa przypadkom kolaboracji, wydaje się bardziej prawdopodobna), VII, 4, 15 w 369 r.; VII, 6, 2 w 368 r.; VIII, 5, 28 w 368, 370 lub 373 r.; XI, 11, 1 w 368 r.; XV, 1, 13 w 364 r.

⁴ CTh VII, 6, 3 w 377 r.

⁵ CTh VI, 2, 14 w 384 r.; VIII, 4, 17 w 389 r.; XI, 13, 1 w 383 r.; XII, 1, 96 w 383 r.; XII, 1, 124 w 392 r.; XII, 12, 12 w 392 r.; XII, 12, 13 w 392 r.; XVI, 1, 3 w 381 r.

⁶ CTh VII, 6, 4 w 396 r.; XI, 14, 3 w 397 r.; XVI, 8, 12 w 397 r.

⁷ CTh V, 6, 3 w 409 r.; XI, 17, 4 w 408 r.; XI, 22, 5 w 410 r.; XII, 1, 177 w 413 r.; XV, 5, 4 w 424 r.; XVI, 2, 45 w 421 r.; XVI, 8, 12 w 412 r.; Nov. Th. XXIV w 443 r.

⁸ CTh XI, 14, 3; XV, 1, 13; Nov. Th. XXIV.

⁹ CTh VII, 1, 1.

¹⁰ V. Velkov, *Seloto i grad't v Trakia i Dakia prez IV - V v.*, Istoričeski pregled, XI, 4, 1956, s. 53 - 54.

spaleniem na stosie. Drugą ustawę wydał Walentynian I¹¹ w 370 r., a więc świeżo po zakończeniu wojny z Gotami (366 - 369). Należy nadmienić, że ustawowe próby usunięcia inkryminowanego zjawiska nie powiodły się, na przykład wystąpiło ono z dużą siłą w latach 376 - 382¹².

Uderzające, że w okresie względnie trwałego — choć z symptomami narastającego niebezpieczeństwa wojny już od 361 r. — pokoju, który panował na granicy dunajskiej w latach 332 - 363, nie wydano ani jednej konstytucji. Najwidoczniej cesarze nie byli zainteresowani w interwencjach prawnych w sprawę Mezji ze względu na dominację sfery militarnej w praktyce prawodawczej na tym terenie.

Należy bowiem mieć na uwadze, że liczba wzmiankowanych 30 konstytucji oznacza tyleż interwencji prawnych w różne dziedziny, jak: wojskowość, zagadnienia funkcjonowania państwa i jego organów, w tym samorządu miejskiego i prowincjonalnego, podatki, religia, problemy dotyczące pewnych specyficznych grup obywateli (jak na przykład Żydów mezyjskich). Taki stan jest więc zgodny z zaznaczającymi się w *Kodeksie Teodozjusza* tendencjami rozwojowymi prawa rzymskiego w okresie poklasycznym. Zrezygnowano z twórczej interpretacji istniejących ustaw na rzecz mnożenia liczby konstytucji cesarskich dotyczących często jednostkowych problemów i kodyfikowania tych konstytucji¹³.

Znając sposób powstawania *Kodeksu* można było spodziewać się wystąpienia w sprawach mezyjskich konstytucji sprzecznych, co zresztą stanowiłoby cenny materiał do badań nad zmianami polityki cesarzy. Zjawisko takie jednak nie pojawiło się.

Tematem, któremu prawodawcy poświęcili najwięcej uwagi, jest problematyka militarna. Poruszano ją w 15 konstytucjach — Konstantyna Wielkiego, Walentyniana I, Walensa, Teodozjusza Wielkiego, Arkadiusza, Teodozjusza II — czyli w szerokim przekroju czasowym. Spośród trzech najważniejszych problemów, przed którymi stała armia rzymska na limesie dunajskim w IV i V w. — rekrutacji, zaopatrzenia żołnierzy i strategii dostosowanej do warunków narzuconych przez barbarzyńców — dwa ostatnie znalazły w *Kodeksie* dość obszerne odbicie. Konstytucje poświęcone tym zagadnieniom (szeroko traktowanej aprowizacji i strategii — w tym przypadku obronnej), mimo charakteru interwencji prawnych, tworzą zwarte bloki

¹¹ CTh III, 14, 1; por. przyp. 3.

¹² A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire*, II, Oxford 1964, s. 838. Brak respektu dla ustawy cesarskiej poświadczą materiał epigraficzny. Mimo zakazu zawierania „małżeństw” między barbarzyńcami i mieszkańcami prowincji, związki takie były nadal zawierane, czego dowodzą inskrypcje z Montany i Nicopolis ad Istrum (E. Kalinka, *Antike Inschriften aus Bulgarien*, Wien 1906, nr 398 i 412).

¹³ J. F. Jolowicz, *Historical Introduction to the Study of Roman Law*, Cambridge 1961, s. 482 - 483.

tematyczne. *Kodeks* wskazuje więc na fortyfikacje i na flotę dunajską, jako na czynniki obronne¹⁴. Dalej na to, że za budowę i konserwację umocnień odpowiadali *duces*, a prace przy nich wykonywali żołnierze¹⁵, w sytuacjach zaś nagłych niebezpieczeństw do robót fortyfikacyjnych pociągano, na mocy konstytucji Teodozjusza II¹⁶, ludność cywilną. Zgodnie z tą samą konstytucją ludność świadczyła usługi transportowe na rzecz wojska. Znaczenie floty dunajskiej docenił dopiero Teodozjusz II, ustalając liczbę okrętów strzegących limesu mezyjskiego i scytyjskiego na 225 i obarczając owych *duces* i *magistri militum* odpowiedzialnością za stan floty¹⁷. W skuteczność jego ustaleń prawnych, przynajmniej na dłuższą metę, należy jednak wątpić¹⁸.

Zaopatrzenie żołnierzy w żywność i odzież, zgodnie z konstytucjami Walentyniana I, Walensa, Teodozjusza Wielkiego i Arkadiusza¹⁹, bazowało na podatkach naturalnych *canon vestium* i *annona militaris*. Konie, na mocy konstytucji Walentyniana I²⁰, dostarczała armii ludność w formie podatku *collatio equorum*. *Canon vestium* stanowił składnik annony, ale w *Kodeksie* traktowany jest jako osobny podatek. Zasady wybierania tego podatku ustalił w 377 r. cesarz Walens²¹. Opierały się one na systemie *capitatio iugatio*. Warto zauważyć, że *iugum* w granicznych prowincjach *Moesia Inferior* i *Scythia Minor* (30 *iugera*) było wyższe niż w pozostałej części diecezji Tracji (20 *iugera*).

W przydziale żywności z annony byli dyskryminowani barbarzyńcy sprzymierzeńcy, przy czym *Kodeks* wymienia tu jako poszkodowanych Saracenów²². Ustawodawcy (Walentynian I, Arkadiusz, Teodozjusz II)

¹⁴ CTh VII, 17, 1; XI, 17, 4; XV, 1, 13; Nov. Th. XXIV.

¹⁵ CTh XV, 1, 13.

¹⁶ CTh XI, 17, 4, wydana w konsekwencji zniszczeń dokonanych przez Gotów Alaryka, por. V. Velkov, *La construction en Thrace a l'époque du Bas-Empire*, *Archeologia*, X, 1958, s. 132.

¹⁷ CTh VII, 17, 1.

¹⁸ Postanowienia konstytucji CTh VII, 17, 1 z 412 r. nie były respektowane, czego dowodzi konstytucja tego samego cesarza z 443 r. (Nov. Th. XXIV) nakazująca doprowadzenie do stanu użyteczności obozów i floty. Nie wiadomo, w jakim stopniu tym razem dekret cesarski był realizowany — por. Velkov, jw. s. 133.

¹⁹ O przydziale żołnierzom mięsa, soli i chleba stanowi konstytucja Teodozjusza Wielkiego (CTh VIII, 4, 17), która zastąpiła nieaktualne ustawy cesarza Gracjana. Dostarczanie annony do obozów regulowała konstytucja Walentyniana I (CTh VII, 4, 15). Ustalonego przez Arkadiusza w 396 r. (CTh VII, 6, 4) ekwiwalentu chlamidy wojskowej na 1 solidus nie było potrzeby zmieniania, gdyż ceny odzieży w czasach Późnego Cesarstwa nie były dotknięte tendencjami wzrostowymi — por. S. Mrozek, *Dewaluacja pieniądza w starożytności grecko-rzymskiej*, Wrocław 1980, s. 106.

²⁰ CTh XI, 17, 1. Zdaniem Velkova (*Po niakoi problemi na k'snoantičnoto seloto v Trakia*, *Istoričeski pregled*, XII, 5, 1956, s. 96). Walentynianowi I chodziło o zaopatrzenie walczących z Gotami żołnierzy z obozu w Marcianopolis.

²¹ CTh VII, 6, 3. O *canon vestium* też CTh VII, 6, 2 i VII, 6, 4.

²² Nov. Th. XXIV.

wielokrotnie piętnują w *Kodeksie* nieuczciwość i nieudolność oficerów i urzędników mezyjskich²³. Dla przykładu można przytoczyć niektóre inkryminowane zjawiska: nadużywanie przez namiestników prowincji zapasów (*species annonariae*) z magazynów rządowych (*horrea*)²⁴, wymuszanie tak zwanych *xenia* przez urzędników i żołnierzy²⁵. Groźby kar — głównie ekonomicznych: grzywna, konfiskata majątku, obowiązek naprawienia szkody, ale także wygnania — nie przynosiły poprawy. Stąd również *Nowela Teodozjusza* pełna jest kar za rabunki, zagarnięcie mienia publicznego, łamanie przywilejów żołnierzy formacji *limitanei*, czy wymuszanie danin²⁶.

Znaczenie sfery militarnej w życiu Mezji poświadcza przegląd konstytucji poświęconych podatkom. *Kodeks* wymienia jako podatki płacone przez ludność Mezji: *annona militaris*, *canon vestium*, *collatio equorum* i *collatio glebalis*. Jedynie ten ostatni podatek nie wykazuje bezpośredniego związku z zaopatrzeniem armii.

Wartość podatków i powinności była wysoka²⁷, a ich rozkład niesprawiedliwy. Zdaniem prawodawcy (Teodozjusza II) przyspieszyło to dekadencję systemu municypalnego²⁸. Jej symptomem było uchylanie się członków zgromadzeń *consortia curialia* od obowiązków. Teodozjusz Wielki upatrywał inną przyczynę tego zjawiska w niebezpieczeństwie wojennym²⁹. Spadek liczby kuriałów próbowano powstrzymywać zarówno przez przywracanie do obowiązków zbiegów z kurii, jak i przez powiększenie liczby obywateli pociąganych do *munera curialia* poza przynależnymi dziedzicznie do stanu kuriałów³⁰. Konstytucję nakazującą powtórne wcielanie w szeregi *consortia*

²³ CTh VII, 6, 2; VII, 17, 1; XI, 11, 1; XI, 14, 3; XV, 1, 13.

²⁴ CTh XI, 14, 3, por. *Latinski Izvori za B'lgarskata istoria*, pod red. na I. Duǵev, M. Vojnov, V. Velkov, Sofia 1958 (cytowane dalej jako FLHB), s. 274.

²⁵ CTh XI, 11, 1, konstytucja skierowana jest do prefekta Probusa przeciwko urzędnikom podporządkowanym namiestnikom prowincji, ale interpretacja (por. *Theodosiani libri XVI...*, Vol. I. *Pars posterior*, s. 594) wskazuje też na żołnierzy jako na winnych tego przestępstwa. Do *xenia* odnosi się też zapewne Nov. Th. XXIV, § 1 i 3.

²⁶ Nov. Th. XXIV.

²⁷ CTh XV, 5, 4.

²⁸ Ibidem. Ale dekadencja systemu municypalnego nie jest jedynym — zawartym w *Kodeksie* — dowodem na niesprawiedliwy rozkład podatków. Jedyna ulga podatkowa dla Mezji wymieniona w *Kodeksie* dotyczyła *collatio glebalis* płaconej przez senatorów (CTh VI, 2, 14). Nie sposób odmówić słuszności Velkovowi (*Grad't v Trakia i Dakia...*, s. 217) wiążącemu wydanie tej konstytucji z wpływami wielkich posiadaczy ziemskich na dworze cesarskim.

²⁹ Niebezpieczeństwa wojenne skłoniły w pewnej mierze do ucieczki urzędników zwanych *procuratores metallorum* w sąsiedniej Dardanii (CTh I, 32, 5). Podobieństwo położenia prawnego i ekonomicznego *procuratores metallorum* i kuriałów podkreśla Jones (*The Later Roman Empire*, II, s. 727 i 838).

³⁰ CTh XII, 1, 96.

curialia zbiegłych kuriałów z Mezji wydał Teodozjusz Wielki³¹. Poprzednio Julian Apostata przywracał do obowiązków kurialnych uchylających się od nich członków *consortia curialia*³².

Zwraca uwagę decyzja Teodozjusza Wielkiego przyznająca, jako przywilej dla Mezji, miejscowym dekurionom prawo pociągania do *munera curialia* bogatych plebejuszów nie będących właścicielami ziemskimi³³. Zdaniem V. Velkova³⁴ tym przywilejem zostały objęte następujące miasta: Abrittus, Durostorum, Marcianopolis, Nicopolis ad Istrum, Odessos³⁵. Konstytucja zawiera przywilej dla kurii, ale została skierowana do prefekta, ponieważ bez jego pomocy kurie nie były w stanie wyegzekwować ustawy³⁶. Ten sam cesarz polecił ponadto uznawać za podległych *munera curialia* wdowców po córkach dekurionów, jeśli nie byli objęci immunitetem³⁷. Charakter przywilejów dla prowincji miały też konstytucje Walentyniana I ustalające grono potencjalnych kandydatów na urzędy *susceptores* i *defensores civitatum*³⁸. Późniejsza z nich³⁹ pozwalała powoływać *susceptores* spoza kurii, co umożliwiało uwolnienie miejscowych kuriałów z wyjątkowo uciążliwego finansowo obowiązku. Ustawa wcześniejsza⁴⁰, ustanawiająca po raz pierwszy w państwie ważny urząd *defensora civitatis*, wykluczała z grona potencjalnych kandydatów do niego dekurionów razem z pewnymi kategoriami wyższych urzędników. Było to podyktowane nie tylko pragnieniem zabezpieczenia dekurionów przed nowymi obowiązkami, ale i świadomością słabości tychże wobec wielkich właścicieli ziemskich, przed których patronatem mieli *defensores* ochraniać *plebs*. Poza tym wśród klasy średniej, z której rekrutowali

³¹ Ibidem.

³² W tej samej konstytucji Teodozjusz Wielki traktuje panowanie Juliana Apostaty jako cezurę w walce ze zbiegostwem kuriałów (*In quorum desiderio etiam itud adiectum est, ut originales, qui ad diversa provinciarum officia confugerunt ex divi Iuliani tempora, ad curiales functiones sublata omni ambiguitate retrahantur*). Dążenia tego władcy do sanacji kurii wysoko ocenia St. Więckowski, *Julian Apostata jako administrator i prawodawca*, Warszawa 1935, s. 89 - 99.

³³ CTh XII, 1, 96. Mierzenie bogactwa liczbą posiadanych niewolników wskazuje na kupiecki lub rzemieślniczy zawód tych plebejuszów (V. Velkov, *Seloto i grad*"t..., s. 34). Określenie stanu posiadania nowych kuriałów w majątku ruchomym, jakim byli par excellence niewolnicy, stanowiło duże odstępstwo od zwykłej praktyki i należy za Jonesem (*The Later Roman Empire*..., II, s. 739 i 860) uznać rzeczoną konstytucję za przywilej dla prowincji.

³⁴ Velkov, *Seloto i grad*"t..., s. 34.

³⁵ K. Zakrzewski, *Upadek ustroju municypalnego w Późnym Cesarstwie Rzymskim*, (w:) tegoż, U schyłku świata antycznego, Warszawa 1964, s. 139.

³⁶ Ibidem.

³⁷ CTh XII, 1, 124.

³⁸ Więckowski, o. c., s. 83.

³⁹ CTh XII, 6, 9.

⁴⁰ CTh I, 29, 1.

się dekurionowie, utrzymywały się ciągle w tym czasie religie pogańskie, podczas gdy *defensores civitatum* stanowili rodzaj pełnomocników gmin chrześcijańskich w miastach⁴¹.

Polityka cesarzy, zmierzająca do zwiększenia liczby kuriałów, a więc i poprawy wypłacalności miast, poniosła w Mezji, jak i w całym państwie, fiasko. Wynika to z konstytucji Teodozjusza II, wydanej w 431 r.⁴², w której cesarz apelował do obywateli nie zobowiązanych do ponoszenia obowiązków kurialnych o dobrowolne podjęcie ich części. W tej samej konstytucji prawodawca zawarł klauzulę zabraniającą kuriałom wykorzystywania ustawy do pozbycia się niektórych dotychczasowych obowiązków.

Wreszcie Teodozjusz Wielki poświęcił 2 konstytucje⁴³ organizacji zgromadzeń prowincjonalnych i ich stosunkom z władzami państwowymi. Cesarz zapewne chciał widzieć w zgromadzeniach prowincjonalnych organy kontrolujące namiestników prowincji, skoro przyznał tym zgromadzeniom prawo kierowania petycji do prefekta i do samego władcy bez pośrednictwa namiestników⁴⁴. Przyjęte rozwiązanie prawne jest korzystne dla miejskich klas średnich, a jego przeprowadzenie K. Zakrzewski⁴⁵ wiąże z wpływami na dworze prefekta Flawiusza Tatiana (388 - 392) znanego z promiejskich sympatii. Bezpośrednich przejawów działania zgromadzeń prowincjonalnych Mezji w *Kodeksie Teodozjusza* nie widać, ale niewykluczone, że konstytucje przynoszące przywileje dla kurii, których reprezentantami byli delegaci do zgromadzeń prowincjonalnych⁴⁶, zostały wydane pod wpływem *concilia provinciarum*.

Mało skuteczne były próby prawnego oddziaływania na stosunki chrześcijańsko-żydowskie w Mezji na przełomie IV/V w. Ksenofobie narodowo-religijne wyładowywały się w postaci ekscesów antyżydowskich, w tym między innymi napaści na synagogi w Oescus i Stobi⁴⁷. Mimo konstytucji cesarza Arkadiusza⁴⁸, zakazującej niepokojenia Żydów, nie nastąpiło uspokojenie. Wręcz przeciwnie, następna konstytucja cesarza Teodozjusza II⁴⁹ donosi o eskalacji wystąpień antyżydowskich. Zapewne były one traktowane przez pospółstwo jako zastępczy akt zemsty za krzywdy ponoszone w wyniku najazdów barbarzyńskich.

⁴¹ Zakrzewski, o. c., s. 143; W. Dziewulski, *Zwycięstwo chrześcijaństwa w świecie starożytnym*, Wrocław 1969, s. 97.

⁴² CTh XII, 1, 177.

⁴³ CTh XII, 12, 12 i XII, 12, 13.

⁴⁴ CTh XII, 12, 12.

⁴⁵ Zakrzewski, o. c., s. 143.

⁴⁶ CTh XII, 12, 12.

⁴⁷ FLHB, s. 283.

⁴⁸ CTh XVI, 8, 12.

⁴⁹ CTh XVI, 8, 21.

Sukcesy odniosło natomiast ustawodawstwo religijne. Energiczne wyegzekwowanie przez rząd konstytucji Teodozjusza Wielkiego z 381 r. umożliwiło likwidację herezji arianńskiej w prowincjach naddunajskich⁵⁰. Sformułowania tej konstytucji oraz ogólny zakaz ulegania nowinkom religijnym, zawarty w konstytucji Teodozjusza II⁵¹ z 421 r., umożliwiły władzom występowanie także przeciw innym herezjom. W I połowie V w. zlikwidowano, jako problem społeczny, herezje bonozjańską i nestoriańską⁵²; nie stosowano natomiast restrykcji wobec aktywnej w Scytii sekcje nowacjan⁵³. Należy mieć na uwadze, że sukcesy w zwalczaniu herezji były możliwe dzięki ograniczeniu ich wpływów w Mezji głównie do hierarchii duchownej⁵⁴. Zresztą część hierarchii duchownej pozostawała wierna katolicyzmowi, czego dowodzi np. przytaczanie we wzmiankowanej konstytucji Teodozjusza Wielkiego mezyjskich biskupów: Terenniusza z Tomi i Marmoriusza z Marcianopolis jako przykładów prawowierności.

Mimo fragmentaryczności i jednostkowego charakteru konstytucji *Kodeks Teodozjusza* umożliwia uchwycenie kilku dalszych procesów historycznych w Mezji poza omówionymi wyżej. Przede wszystkim zwraca uwagę naturalizacja podatków, w tym *annony militaris*, która w innych częściach państwa nabierała w IV w. charakteru podatku pieniężnego⁵⁵. Tylko jeden z wymienionych w *Kodeksie* podatków był wnoszony w pieniądzu — *collatio glebalis*. Pozostałe podatki składano w naturze, a przyjęty system *adaeratio* mógł raczej zniechęcać do zamieniania ich na wykup pieniężny⁵⁶. Jedną z przyczyn naturalizacji podatków był zapewne niedorozwój systemu miejskiego w Mezji⁵⁷, drugą przygraniczne usytuowanie prowincji, z których można było

⁵⁰ W 383 r., na mocy konstytucji CTh XVI, 1, 3, dokonano destytucji biskupów ulegających arianizmowi, między innymi: Auksentiusza z Durostorum i Palladiusza z Dacji Ripensis — por. W. Boyd, *The Ecclesiastical Edicts of the Theodosian Code*, New York 1905, s. 46 i 47; J. Zeiller, *Les origines chretiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire Romaine*, Paris 1918, s. 337 - 338.

⁵¹ CTh XVI, 2, 45.

⁵² W walce z herezją nestoriańską znów posłużono się destytucją biskupów — heretyków: Doroteusza z Marcianopolis i Tymoteusza z Tomi (431 r.) — por. Zeiller, o. c., s. 350. Obie herezje przetrwały w postaci szczątkowej dłużej — na przykład bonozjańska do przełomu VI/VII w. — por. Zeiller, o. c., s. 344 - 350.

⁵³ Ibidem, s. 351.

⁵⁴ Ibidem, s. 337 - 341; V. Velkov, (w:) *Istoria na B'lgaria*, Sofia 1979, s. 382.

⁵⁵ K. Modzelewski, (w:) *Italia*, red. E. Tabaczyńska, Wrocław 1980, s. 165 - 166.

⁵⁶ Walentynian I (CTh XI, 17, 1) przewidywał wysokie *adaeratio* w zamian za konie dostarczane w ramach *collatio equorum* (23 solidy za konia), znacznie wyższe niż na przykład w Byzacenie (15 solidów). Przyczyną tego zróżnicowania, obok różnic w podaży na rynkach lokalnych, było zapewne zapotrzebowanie na konie wysokiej jakości dla armii walczącej wówczas (367 r.) z Gotami — por. Velkov, *Po niakoj...*, s. 96; tenże, *La construction...*, s. 132. Stawki *adaeratio* na *canon vestium* w ogóle nie ustalono, pozostawiając tym samym decyzję o jej wysokości miejscowym urzędnikom.

⁵⁷ Jones, *The Later Roman Empire*, I, s. 356 i 454, II, s. 716.

tanim kosztem zwozić żywność wprost do obozów, co zresztą polecił czynić Walentynian I w prowincjach *Moesia Inferior* i *Scythia Minor*⁵⁸.

Drugim procesem był szybki kryzys niewolnictwa na przełomie IV/V w.⁵⁹ Jeszcze w 383 r. posiadanie niewolników było na tyle powszechne, że mogło służyć za wskaźnik sytuacji majątkowej plebejuszów pociąganych, na mocy konstytucji Teodozjusza Wielkiego⁶⁰, do obowiązków kurialnych. Natomiast już w 409 r. Teodozjusz II zabronił zamieniania pojmanych Skitów w niewolników, co interpretowane jest jako dowód niskiego na tychże popytu i odchodzenia od niewolnictwa, przynajmniej w rolnictwie, na rzecz kolo-natu⁶¹.

Zauważa się w *Kodeksie* brak informacji o pewnych sferach życia społecznego w Mezji, jak: kolonat, pozarolnicze zajęcia ludności, problem religii pogańskich. Nawet dziedziny stosunkowo dobrze opracowane nie mogą uchodzić za kompletne. Na przykład w zawartych w *Kodeksie* konstytucjach prawodawcy rozwiązywali problemy zaopatrzenia żołnierzy w konie, żywność i odzież, pominięto natomiast milczeniem daleko ważniejszą kwestię uzbrojenia. Żadnej konstytucji nie poświęcono wytwarzaniu broni i zasadom funkcjonowania zakładów zbrojeniowych (*fabricae*) w Ratiarii i Marcianopolis. *Kodeks* nie zawiera też ustaleń na temat uzupełniania szeregów armii rzymskiej w Mezji. Służyli w niej barbarzyńcy i to zapewne w postaci zwartych oddziałów sprzymierzeńczych⁶², nie wiadomo jednak, jakiego pochodzenia byli pozostali żołnierze i oficerowie i na jakich zasadach odbywał się werbunek. W każdym razie morale żołnierzy nie było wysokie, skoro *Kodeks* donosi o rabunkach, malwersacjach i dezercji⁶³.

Podsumowując należy stwierdzić:

1. Fragmentaryczność i interpretacyjny charakter konstytucji, będący jedną z przyczyn niewysokiego stopnia ich respektowania. Mimo takiego charakteru konstytucji *Kodeks* prawidłowo ustala hierarchię ważności problemów mezyjskich, czego wyrazem jest

2. Wyrażna przewaga tematyki militarnej wśród konstytucji poświęconych Mezji, zainteresowanie prawodawców problematyką podatkową, próby sanacji administracji i systemu kurialnego.

⁵⁸ CTh VII, 4, 15; G. Haenel, *Codex Theodosianus...*, Bonn 1842, col. 623, odnosi tę konstytucję tylko do prowincji *Scythia Minor*; nowsze badania (FLHB, s. 265) wskazują na prowincje *Scythia Minor* i *Moesia Inferior*.

⁵⁹ Velkov (w:) *Istoria na B'lgaria*, s. 391, przesuwając początek ostrego kryzysu ustroju niewolniczego w Mezji na lata 376 - 382.

⁶⁰ CTh XII, 1, 96.

⁶¹ CTh, V, 6, 3; Velkov, (w:) jw.

⁶² Tylko do zwartych oddziałów sprzymierzeńczych może się odnosić *passus* z Nov. Th. XXIV § 2 zakazujący uszczuplania annony dla Saracenów i innych sprzymierzeńców.

⁶³ Nov. Th. XXIV.

3. Brak powodzenia w rozwiązywaniu prawnym problemów podstawowych (wojskowość, powstrzymanie dekadencji ustroju municypalnego), sukcesy osiągnęto w dziedzinach dla państwa drugorzędnych (jak przywracanie jedności religijnej w prowincjach).

Niekompletność i pewna nieadekwatność obrazu idealnego Mezji kreowanego przez *Kodeks Teodozjusza* nie odbierają jednak *Kodeksowi* znaczenia, jako składnikowi bazy źródłowej epoki Późnego Cesarstwa.

Uniwersytet Wrocławski im. Bolesława Bieruta (Wrocław)

THE PROBLEMS OF MOESIA IN THE *THEODOSIAN CODE*

Summary

In the present communique the author tries to deal with politics of Roman Emperors in Moesia and Moesian social trends reflected in the *Theodosian Code*. By the word *Moesia* he understands a territory of 3 Roman provinces: *Scythia Minor*, *Moesia Inferior* and *Dacia Ripensis*.

6 legislators issued 30 acts concerning such a territory. The Emperors — who might by that time be the only legislators — wrote about various problems, as: military problems, taxes, municipality and provincial self government, the Church, Jews — Christians relationships. The author finds that almost all of these 30 enactments were lawful interventions issued without any consequent plan. Such a situation is one of reasons of inefficiency of Roman politics in *Moesia* reflected in the *Code*. The politics was a success first of all in second-rate fields, as struggle against heresis and it failed while trying e. g. to stop the decadence of municipal *curiae*. In spite of this the legislators accepted a proper hierarchy of Moesian problems: e.g. the large part of enactments referred to military problems because of frontier location of Moesia. Also the legislators by means of numerous acts tried to improve the situation of municipal *curiae* in *Moesia*.

Analysing the enactments the author finds that the *Code* permits to notice 2 important economic trends in Moesia: the sharp crisis of slavery in the end of IVth century and the process of naturalization of taxes in IVth century. He notices causes of the later occurrence in the economic position of Moesian cities and in politics of the Emperors.

The author, concluding, finds, that the *Code*, in spite of the certain number of inadequate places in his image of *Moesia*, is an important source to the history of *Moesia*.